

LES SEUS EPISCOPALS DE LES ILLES BALEARS: LA MANCA DE CORRESPONDÈNCIA ENTRE ELS TESTIMONIS LITERARIS I ELS ARQUEOLÒGICS

Josep Amengual i Batle*

ELS TRES BISBES BALEARS, AL SEGLE V: DE MINORICA, DE MAIORICA, D'EBUSO

Des de fa anys, els arqueòlegs i els historiadors de la literatura tardoromana, quant a les Balears, han ressaltat la correspondència sorprenent entre les troballes arqueològiques i les indicacions literàries sobre les connexions de les Balears amb l'exterior: Tarraconense, Narbonesa i Àfrica. Per no carregar massa aquest text, recolliré allò que no fa gaire vaig exposar en una altra avinentesa.¹

Com se sap, dins el segon decenni del segle v, Menorca esdevingué un centre d'expedició de correspondència amb Hipona i també amb l'Àfrica del Nord. Però sabem que la xarxa de comunicacions era molt més extensa, i que abastava totes les ribes occidentals. Òbviament, em refereixo a la mitja dotzena de peces d'aquest intercanvi que ha arribat fins a nosaltres: una meitat la va redactar Consenci, des de Menorca estant, i l'altra va sortir de l'escriptori de sant Agustí. Cal completar aquest plec amb la circular de Sever, adreçada a l'univers sencer, segons l'encapçalament que coneixem, la qual cosa trobà una ressonància en el *De miraculis* d'Uzali.

Quan ordenem les dades que contenen aquests escrits, podem observar que les naus que aportven

o sortien de Menorca tenien com a altre punt de destinació ports de l'Àfrica del Nord, Tarragona² i de la Narbonesa. No sabem el camí que va seguir la carta *Tractoria* del papa Zòsim, de l'any 417, que va arribar a Menorca al cap de pocs mesos.

Si ens basem en els estudis dels arqueòlegs, veiem que aquestes xarxes de les comunicacions han estat ressaltades. Comencem esmentant els nombrosos estudis de Pere de Palol, que engloben les Balears en general i esmenten molts casos particulars, els de Margarita Orfila Pons i Miguel A. Cau Ontiveros, pel que fa a Mallorca. Si passam al que esdevingué a Menorca, Joan C. de Nicolás i Mascaró i M. Cristina Rita ens mostren unes conclusions semblants. Aquestes aportacions tenen el mèrit de vincular les connexions comercials amb les de caire religiós i literari, que ens vénen de la mà de Sever i Consenci.³

2. PALOL, P. de, 1981: *Catalunya i Balears en temps paleocristians i visigòtics. Les noves descobertes arqueològiques i literàries*, Universitat de Barcelona. Institut d'Arqueologia i Prehistòria. Memòria 1981, Barcelona, p. 43. Veg. també, VILELLA I MASANA, J., 1987: *Relaciones exteriores de la Península Ibérica durante la Baja Romanidad (300-711): Prosopografía*, col·lecció de Tesis Doctorals Microfitxades, núm. 195, Universitat de Barcelona, p. 536.

3. ORFILA PONS, M., 1989: Ceràmiques de la primera mitad del siglo v d. C. procedentes de la cisterna de Sa Mesquida (Santa Ponça, Mallorca), a *L'Africa romana. Acti del VI convegno di studio. Sassari, 16-18 dicembre 1988*, a cura de MASSIMO, A., Sàsser, p. 532-533. L'autora, en col·laboració amb CAU ONTIVEROS, M. A., 1994: Las ceràmicas finas procedentes de la cisterna de Sa Mesquida, Calvià (Mallorca), *III Reunió d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica*, Maó (1988), p. 285-286; NICOLÁS I MASCARÓ, J. C. de, 1994: Sigillates paleocristianes ataronjades i grises a l'Illa de Menorca (Balears), *III Reunió*, p. 319; RITA, M. C., 1994: Ánforas africanas del Bajo Imperio Romano en el yacimiento arqueológico

* Centre d'Estudis Teològics de Mallorca.

1. AMENGUAL I BATLE, J., 2001: Consentius/Severus de Menorca. Vint-i-cinc anys d'estudis. 1975-2000, a *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 20, p. 690-691. Utilitzaré el terme genèric de Balears i els seus derivats, sense distingir les Pitiuses, solament perquè em sembla que reflectirà millor allò que abastava el nom de la província romana d'*Insulae Baleares*. Qualsevol conseqüència que s'extragués per al nostre avui cauria fora de les meves intencions.

Quant a Sever, comprovam com es considera bisbe de tota l'illa de Menorca. Ho veiem quan, després que a la circular s'ha referit als dos *oppida* de Menorca, Iamona i Magona, escriu: «2.6 In his [...], nuper sacerdotalis officii pondus impositum est».⁴ Per més que sigui clar que residia a Iamona,⁵ no pren el seu títol del nom d'aquest *oppidum*. Qui l'anomena *episcopus minoricensis insulae* és l'autor dels llibres *De miraculis* d'Uzali.⁶ És evident que la ciutat o població en la qual residia el bisbe Sever, dins el primer quart del segle v, perdé tot relleu. Allò que surà és el nom de l'illa de Menorca.

Un tercer text, redactat per la cúria primacial de Cartago, pels volts de l'any 484, ja ens pre-

de Sanitja (Menorca), *III Reunió*, p. 321; veg., a més, VILELLA I MASANA, J., 1983-1984: Recerques sobre el comerç baiximperial del nord-est de la Península Ibèrica, a *Pyrenae*, 19-20, p. 191-214. A la p. 214 al·ludeix a les noves cartes. Veg. també, DÍAZ Y DÍAZ, M. C., 1982: Consencio y los Priscilianistas, a *Prisciliano y el Priscilianismo*, Monografías de Los Cuadernos del Norte, 1, p. 75, Oviedo; AMENGUAL I BATLE, J., 1982: Aspectes culturals i relacions marineres de les Balears durant el Baix Imperi, a *Estudis Històrics Menorquins* 1, s. I. (Menorca), p. 5-16; AMENGUAL I BATLE, J., 1991: *Orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, I, p. 249-257, Mallorca; pel que fa a les comunicacions dels jueus de Menorca, veg. les p. 136, 141-144, 220, 250 i 1992: II, p. 25, nota 35. La qüestió en general ha interessat molt a VILELLA I MASANA, *Recerques*, p. 191-214, i 1988: Relacions comercials de les Balears des del Baix Imperi fins als àrabs, a *Les Illes Balears en temps cristians fins els àrabs* (Institut Menorquí de Recerca, 1), p. 51-58, Menorca, i també 1989: Hispaniques et non-Hispaniques: motifs et itinéraires des voyages et correspondances dans l'Antiquité tardive (IVe-VIe s.), a *Ktéma. Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques*, núm. 14, p. 139-158, Estrasburg, i 1995: Les voyages et les correspondances à caractère religieux entre l'Hispanie et l'extérieur selon la prosopographie chrétienne (300-589), a *Akten des XII. Internationalen Kongresses für christliche Archäologie. Bonn 22-28 September 1991. Teil 2. A Jahrbuch für Antike und Christentum Ergänzungsband 20*, 2, p. 1255-1261, Münster; WANKENNE, J., 1986-1994: *Consentius*, a *Augustinus-Lexikon*, 1 Basel, col. 1237. Amb les relacions exteriors s'implica el cosmopolitisme i els trets de cultura hel·lenitzant d'alguns dels jueus menorquins, cf. AMENGUAL I BATLE, J., 1992 [1993]: Vestigios helenizantes en la Circular de Severo de Menorca (418), a *Homenaje a Juan Nadal* (Asociación Hispano-helénica. Anuario de 1989), p. 233-242, Atenes.

4. AMENGUAL I BATLE, 1992: *Orígens del cristianisme...*, II, p. 14. Cfr. vol. I, p. 165.

5. *Circular*, 12,1-3; 29,3, AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, vol. II, p. 26 i 64.

6. Vegeu un primer bocí de l'edició crítica que prepara AMENGUAL I BATLE, 1992: *Orígens del cristianisme...*, II, p. 124: «epistola ad nos quoque delata cuiusdam sancti episcopi Seueri nomine, minoricensi insulae».

senta els noms dels tres bisbes de les Balears, però, una vegada més, ho vull subratllar, es repeteix el que succeïa al principi del segle, en el cas de Menorca. La *Notitia* del 484 no ens dóna la indicació de la seu episcopal. Per via d'excepció, la llista esmenta el territori del bisbat que, en el cas d'Eivissa, rebia el mateix nom que el de la seva seu. La *Notitia prouinciarum et ciuitatum Africae* (c. 484) engloba els bisbes de les Balears i els seus bisbats entre els de Sardenya, on el de Menorca ocupa el quart lloc i el de Mallorca el setè, seguit pel d'Eivissa, que és el darrer de la llista:

- *Nomina episcoporum insulae Sardiniae*
- *Lucifer Calaritanus*
- *Martinianus de Foru Traiani*
- *Bonifatius de Sanafer*
- *Macarius de Minorica*
- *Uitalis Sulcitanus*
- *Felix de Turribus*
- *Helias de Maiorica*
- *Opilio de Ebuso. Sunt n. VIII.*⁷

Ens és indiferent ara establir una diferenciació entre els noms dels bisbes que duen la indicació de la seva seu amb la forma adjectivada i els que tenen adjunta la preposició *de*, seguida del lloc de la seva seu. Els de les Balears apareixen d'aquesta segona forma, però sense que al nom segueixi la indicació d'una ciutat, sinó la d'una illa.

Passat un segle, retornam a un altre testimoni epistolar, provinent de la Península, escrit pel teòleg Licinià de Cartagena, adreçat «Ad Vincentium episcopum ebusitanae insulae».⁸

Els textos esmenten ben clarament tres seus episcopals a les Illes, durant el segle v. Per a Menorca tenim diversos textos i per a Eivissa, dos, i un de sol per a Mallorca.

NULLA CIUITAS SINE EPISCOPO

De vegades hom ha atribuït aquesta dita al concili de Calcedònia, de l'any 451. En realitat és

7. Veg. l'edició de PETSCHENIG, M., 1881: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, 7, Vindobonae, p. 133-134. AMENGUAL I BATLE, *Orígens del cristianisme...*, vol. II, p. 128-129.

8. MADOZ, J., 1948: *Liciniano de Cartagena y sus Cartas*, edició crítica y estudio histórico (Estudios Onienses, serie I, vol. IV) p. 125-129, Madrid. Veg. la p. 125. Reproduït i traduït a AMENGUAL I BATLE, 1992: *Orígens del cristianisme...*, vol. II, p. 131-132.

amb el cànon 17⁹ que de qualche manera el concili estableix un cert paral·lel amb la norma establerta per l'emperador Zenó, que comença així: «Unaquaque civitas proprium Episcopum habeto».¹⁰ Ara bé, aquesta pretensió no tingué acompliment general. Menys a l'Occident. A *Hispania* es va aplicar un criteri ben llunyà, amb bisbats notablement extensos, que podien encabir nombroses *ciuitates*.¹¹ Tampoc no hem d'entendre que totes les seus episcopals radicaren en una població d'aquest rang. Nuclis insignificants arribaren a tenir bisbe.

Si giram els ulls a les Balears, comprovam que des de Plini, d'una manera més o menys coherent, els autors atribueixen a Mallorca cinc *ciuitates*, dues a Menorca i una federada a Eivissa.¹²

Si ens atenem a la tònica, que no llei, seguida, comprovam que allò que era normal consistia en el fet que el bisbe prengués el títol que l'identificava del nom de la ciutat en la qual tenia la seva seu o residència. Per què, doncs, els bisbes de Menorca no se titulaven *Iamonensis*, tot i que sabem que residia a Iamona? Existia en el mateix temps l'altre *oppidum flauium*, que era Magona.

Que el bisbe d'Eivissa fos anomenat *Ebusitanus* no crea cap problema, perquè fins als temps més recents la ciutat d'Eivissa ha estat l'única població d'una certa consistència i, a més, des dels fenicis el nom ha identificat ciutat i illa. En definitiva, com a Menorca, des del punt de vista literari tenim ben localitzada la seu episcopal.

El cas de Mallorca es presenta com a més complicat. Sense haver de remetre'ns a les llistes clàssiques de les poblacions mallorquines dels temps de la primera presència romana, hem de dir que almenys devien perdurar dues de les antigues *ciuitates*, Pollentia i Palma. Sembla que per a aques-

ta darrera hem de localitzar el lloc que ocupa la ciutat homònima. Ara bé, quina de les dues era la seu episcopal del bisbe de Mallorca? No ho sabem, si bé sembla que Palma té més probabilitats, perquè la considerem com a la seu episcopal de Mallorca. És indiferent, ara, que les altres quatre *ciuitates* continuassin vives o que mantinguessin el rang urbà.

Allò que no podem marginar és la importància de les troballes arqueològiques, per tal de fixar una seu episcopal. La manca de troballes de restes cristianes a les dues esmentades *ciuitates* va escalfar la imaginació d'A. Lambert, el qual, al seu article sobre les Balears, prou informat per al seu temps, va escriure que el bisbe Helies, en temps de la dominació vàndala, «résidait sans doute à Palma, mais peut être à Manacor».¹³ Per què a Palma? Possiblement perquè actualment és el nucli urbà més gran dels que hi ha en continuïtat amb l'època romana. Per què l'autor va creure possible que Manacor havia estat la seu episcopal de Mallorca? Doncs bé, la feble base de la seva hipòtesi tenia el suport del fet que a Son Peretó i a Sa Carrotja, no gaire distants d'aquesta ciutat moderna, s'hi havien trobat sengles basíliques paleocristianes. Ara bé, en el subsòl del nucli de Manacor, fins ara, no s'hi han revelat mostres de poblament romà. Però el que hem d'observar és com aquest historiador va donar llengua a les pedres, com si a Manacor reclamassin l'aplicació al seu lloc de la informació literària sobre l'existència d'una seu episcopal a Mallorca.

Ara bé, no podem atropellar les conclusions. Però, com que les excavacions han tret a la llum una sèrie de basíliques paleocristianes a les Balears, hom esperaria que, amb correspondència amb els textos, també sorgissin restes de les tres basíliques episcopals, car aquestes construccions, amb els seus complements edilicis, al seu lloc eren peces integrants de la ciutat tardoromana. Però, pel que sembla, fins ara aquesta relació no s'ha mostrat. Fins i tot, pel que fa a Mallorca, hom ignora per complet quina hauria estat la ciutat episcopal, mentre que les respectives *oppida* (ciutats?) episcopals de Menorca i d'Eivissa són identificades.

Si les coses són així, haurem de continuar la reflexió, afegint que ben possiblement hi ha un factor que cal tenir present, com és ara la probable regressió demogràfica a les illes Balears.

9. 1973: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, a ALBERIGO, J.; DOSSETTI, J. A.; JOANNOU, P. P.; LEONARDI, C.; PRODI, P.; JEDIN, H. (ed.), p. 95, Bolònia.

10. 1757: *Corpus Juris Civilis Justinianei. Adjectis recentioribus quorundam imperatorum constitutionibus, et consuetudinibus feudorum, [...]*, I,3,36, II Augustae Taurinorum, col. 36.

11. GAUDEMET, J., 1958: *L'Église dans l'empire romain (Ive-ve siècles)*, (Histoire du Droit Canon et des Institutions de l'Église en Occident), p. 326-327, París, on dóna un clar estat de la qüestió.

12. El recurs més còmode als textos el trobam a BLANES I BLANES, C.; BONET I ROSSELLÓ, J.; FONT I JAUME, A.; ROSSELLÓ I CALLEJAS, A. M., 1990: *Les Illes a les fonts clàssiques*, especialment, p. 69-82, Palma de Mallorca. També podeu veure ZUCCA, R. 1998, *Insulae Baliares. Le Isole Baleari sotto il dominio romano* (Prefaci de Marc Mayer), p.147-155, 155-158 i 158-160, Roma.

13. «Baléares», *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, 6 (1932), p. 368.

La constància d'aquesta baixa demogràfica, crec, hauria quedat plasmada i perpetuada en el mateix títol dels bisbes coneguts de l'antiguitat. Almenys des de l'exterior hom n'hauria cercat la identificació no en el nom d'una ciutat important, com era la pràctica, sinó en el nom amb el qual era coneguda l'illa respectiva, és a dir, del territori en el qual exercien la seva tasca episcopal. El que va esdevenir aleshores s'ha perpetuat fins als nostres dies, malgrat que Palma, seu episcopal des del 1237, en qualque etapa de l'edat mitjana fos una de les ciutats més grans del món hispànic.

En aquestes circumstàncies, els tres bisbats tardoromans ben poc poden contribuir, per ara, al coneixement de les transformacions de la ciutat que es varen succeir en aquella època. Perquè el fet és que, a les Balears, ens trobam encara en un estadi en el qual l'arqueologia paleocristiana es nodreix d'aportacions predominantment rurals.

D'altra banda, en una reunió anterior,¹⁴ ja vaig aportar una sèrie d'informacions de tipus edilici, que ofereix la bibliografia del segle v sobre les esglésies balears. Però cap de les peces literàries que ens han arribat no descriu espais de les ciutats episcopals de les Balears i sí que ens informen d'oficines episcopals de Tarragona i de la sinagoga de Magona, substituïda per una basílica cristiana intramurs, que s'afegia a la ja existent extramurs. De la seu episcopal, Iamona, sabem això tan obvi: que el bisbe hi residia. D'allà, una volta preparada la campanya contra els jueus, seguit de molts cristians, el bisbe s'encaminà a Magona, d'on, al cap d'una setmana, retornà a la seva seu, després d'un èxit clamorós. En termes del bisbe Sever, a Magona s'hauria consumat la victòria del Lleó de Judà sobre l'antic Israel.

DENOMINACIÓ DELS BISBES BALEARS

En realitat, en la denominació dels bisbes balears, hi tenim una autointitulació, o solament sabem com eren coneguts de fora estant?

Per tot allò que acabam de veure, no ens hem topat amb cap text que ens permeti saber com s'autointitulaven els bisbes illencs, perquè totes les referències en aquest sentit ens vénen de fora. Els únics textos produïts antigament que ens han arribat són els de Sever i Consenci. Però Sever dóna solament el nom d'«Insula Minorica una

ex Balearibus insulis»¹⁵ i Consenci, a l'*ep* 11*,4,1, du l'expressió «insularum Balearium».¹⁶ La resta de textos provenen de l'exterior. No tenim una sola signatura conciliar dels bisbes illencs. Està fora de lloc seguir els textos, prou indicatius, tant si són clàssics, com si se tracta dels carolins.¹⁷

Per tant, hem de treure dues conclusions òbvies: la primera, que a les Balears no hi havia cap nucli urbà prou significatiu que donàs nom a una seu episcopal, i la segona és que hi havia un sol bisbat en cada illa. Aquesta realitat es corresponia amb el fet que —així ho crec—, des de fora estant, hom denominàs els corresponents bisbats a partir de com cada illa era coneguda.

Com s'autodenominaven els bisbes illencs, si amb l'aposició al seu nom del de la ciutat episcopal o com ho feren els autors que citam, ens roman ben obscur. Avui no ho podem saber. No valdria argüir que des de l'edat mitjana, quan es restauraren les seus episcopals, es reproduí la denominació antiga. Aquest procediment no constitueix un argument històric. Solament ens recorda un fet anterior.

UNA SEU METROPOLITANA A LES BALEARS? VAREN DEPENDRE DE CARTAGENA?

No és el lloc ni dispòs de l'espai per a esbrinar la qüestió amb amplitud. A més, la crec suficientment plantejada en un altre lloc.¹⁸ Atès el retard amb què l'estructura metropolitana es va implantar a l'Occident, i tenint present el que he recollit sobre el poc relleu de les seus episcopals de les Balears, em sembla que la província romana *Balearica* mai no esdevingué una província eclesiàstica, amb una seu metropolitana a les Illes. Tampoc no podem pensar que fossin adscrites a una seu peninsular, car l'ocupació dels vàndals i la posterior dels bizantins ho impediren.¹⁹

15. AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, II, p. 14.

16. AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, II, p. 110.

17. Tots els textos coneguts, d'època cristiana, fins al segle X, els he reproduït segons la seva edició crítica existent i els he traduït a AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, II, p. 8-150.

18. AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, I, p. 413-438.

19. AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, I, p. 420-438.

14. AMENGUAL I BATLE, 1992, Vestigis d'edificia a les cartes de Consenci i Sever, *III Reunió*, p. 489-501.

Malgrat tot, qualque autor ha suposat que el pas a l'organització metropolitana es realitzà en temps dels bizantins. Atès que hem citat la carta de Licinià de Cartagena al bisbe Vicenç d'Eivissa, creiem oportú entrar breument en la problemàtica que suscità la seva resposta al bisbe Vicenç d'Eivissa, que li havia comunicat que havia caigut una carta del cel, escrita per Jesús.²⁰ Crec que una lectura acurada del text no mena a concloure que Licinià, per aquelles saons, ja fos bisbe²¹ i molt menys que Vicenç se li adreçàs considerant-lo el seu metropolità.

Els autors no sempre aclareixen que la iniciativa d'aquesta relació la va prendre Vicenç i no Licinià. Aquest, més que intervenir, respongué a una consulta que li va fer espontàniament Vicenç. Més encara, tendiria més a creure que Vicenç s'adreçà al teòleg Licinià, més que no al metropolità.

Quan hom dedueix que aquest darrer va exercir la seva autoritat metropolitana, no en mostra cap prova.²² Ara bé, la credulitat del bisbe d'Ei-

vissa és tan estrafolària, que per a posar-la en evidència no cal recórrer a una autoritat jurídica. N'hi havia ben prou amb una aplicació dels criteris elementals d'exegesi bíblica, que ja havien conduït a les esglésies cristianes a declarar quins eren els escrits canònics del cristianisme. Les coses així estant, era ben clar que s'havia de descartar qualsevol lletra redactada per Jesús. La ignorància o la credulitat de Vicenç és palesa, perquè allò que inquiria pertanyia al cúmul de qüestions de sobra resoltes. El problema era ben diferent del que plantejaven els escrits apòcrifs del Nou Testament. La *carta del cel* era en si un despropòsit, no un apòcrif.²³

En la V Reunió de Cartagena, l'any 1998, alguns autors es varen referir a la relació de Vicenç d'Eivissa amb Licinià, com hom ho havia d'esperar. M'agradaria comentar qualque aspecte d'aquestes intervencions. Amb tot, just prendré en compte les conclusions de Raúl González Salinero. L'autor suposa que Licinià exercia una autoritat superior sobre Vicenç.²⁴ Segueix P. Goubert i suposa que les Balears passaren a dependre eclesiàsticament de Cartagena. Ara bé, Goubert confongué diverses dades, de manera que atribuï a *Cartago Nova* la llista episcopal, dels volts del 484, que es va redactar a la *Cartago* africana i que hem adduït més amunt.²⁵ Per tant, la seva suposició està privada de fonament.

Hi ha hagut estudiosos que han cregut que hi havia indicis més llunyans per proposar la vinculació de les Illes Balears a la *Cartaginense* romana i posteriorment a la cristiana. D'una lectura de

20. AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, I, p. 398-412, on faig un intent de contextualitzar l'ambient cultural i religiós de la *carta del cel*, que és el primer testimoni d'una llarga sèrie d'escrits fabulosos semblants.

21. Vegeu AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, I, p. 430.

22. VALLEJO GIRVÉS, M., 1993: *Bizancio y la España Tardoantigua. (s. v-viii): Un capítulo de historia mediterránea*, p. 405, Alcalá de Henares. Com altres autors, per explicar la superioritat metropolitana de Licinià, es fonamenta en el to amb què responia al bisbe Vicenç. Però, tornem-ho a dir, era tan greu el despropòsit del bisbe d'Eivissa que no calia tenir cap autoritat eclesiàstica per rebutjar la seva falla. Si Licinià hagués fruit sobre el bisbe Vicenç d'una jurisdicció aleshores possible, tal vegada ho hagués mostrat amb l'adopció de mesures disciplinàries, i no en tenim cap petja. L'autora cita, a més, altres autors, que ja abans vaig discutir a AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, vol. I, p. 430-431. Un dels historiadors al·ludits, GAMS, P. B., 1874: *Die Kirchengeschichte von Spanien*, II/2, p. 52-53, Regensburg, pròpiament no parla de la jurisdicció sinó que descriu la Carta de Licinià. Però, a la p. 54, es demana si el bisbe de les Pitiüses —mai no ha tingut vigor aquesta nomenclatura— li era subjecte, atesa la major proximitat d'aquestes illes a la Península. El savi benedictí oblidà que aquestes illes, les més llunyanes de Tarragona, des del segle XIII, varen dependre durant centúries de l'arquebisbe d'aquesta antiga seu, no com a diòcesi sufragània, sinó com a part del bisbat, mentre les illes més properes a Tarragona, Mallorca i Menorca, mai no han tingut aquesta dependència. Posant la qüestió en aquests termes, hauríem de cercar a quina província eclesiàstica pertanyien Mallorca i Menorca, la qual cosa em sembla una tasca ociosa. MADOZ, *Liciniano*, p. 13, just expressa que l'esmentada resposta del metropolità cartaginès causa la impressió que ho era de Vicenç. Pel que fa a Demetrio Mansilla, hauríem de disposar de més espai per repetir la discussió de les

seves diverses explicacions, no sempre coherents entre si. N'hi ha prou, per ara, remetre'ns a AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, I, p. 430-437.

23. Que fins al concili de Trento, al segle XVI, no hi hagués una definició sobre el cànon de l'Esclatua, no augmenta ni minva gens la solidesa dels resultats assolits anteriorment. Una definició de fe no fa que una formulació sigui més veritat que abans de ser definida. Solament l'apuntala amb un estaló jurídic i, sovint, fa que esdevingui un entrebanc per a la teologia.

24. GONZÁLEZ SALINERO, R., 2000: *Ut nos iudaizare compellat*. La responsabilidad episcopal de Liciniano de Cartagena ante las influencias judaizantes, *V Reunió d'Arqueologia cristiana hispànica, Cartagena*, (1998), p. 605-608, Barcelona. Es refereixen a Licinià, sense precisar si era o no metropolità, VELÁZQUEZ, I., 2000: Zonas y problemas eclesiásticos durante la época de la presencia bizantina en *Hispania* (Una reflexió sobre los textos), *V Reunió*, p. 585-596, especialment les p. 586 i 595, i CASTELLANOS, S., 2000: Liciniano de Cartagena y la acumulación episcopal de reliquias en el Occidente tardoantiguo, *V Reunió*, p. 601-603.

25. Veg. AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, vol. I, p. 429, nota 373.

Plini, HN, III, p. 18, 25 i 76, feta segons criteris de tipus juridicoadministratiu, n'han deduït que el «conuentus iuridicus Carthaginiensis» era la unitat administrativa a la qual pertanyien les Balears. Amb tot, crec que la lectura adient és la simplement geogrficodescriptiva, que no demana una adscripció semblant.²⁶

Arribats aquí, crec que la resposta més satisfactòria ens l'enceta l'epigrafia. De fet, alguns arqueòlegs ens han mostrat com el *cursus* d'alguns notables romans nadius de les Balears acabava no a *Cartago Nova* sinó a *Barcino* i *Tarraco*.²⁷ Per tant, aquests testimonis ens conviden a posar en dubte una adscripció més pretesa que provada de les Balears al *conuentus Cartaginense*. Una sospita semblant afebleix la deducció de molts autors, que suposen com a clara aquesta pertinença administrativa. Aquest sol llenegadís seria l'antecedent que permetria que alguns proposassin que, quan es va crear la província *Cartaginense*, les Balears hi quedaren adscrites.²⁸

Quan s'entra en l'organització metropolitana eclesiàstica, l'esmentat antecedent de l'administració romana serveix de fonament a certs autors per aplicar el principi d'acomodació, segons el qual conclouen que els bisbats balears varen dependre del metropolità de Cartagena.

Però si ens sembla insegura la base d'aquesta construcció, perquè no té cap peça extreta de les pedreres de la historiografia dels clàssics que s'assenti amb fermesa, quan avançam en la historiografia tardoromana i en els autors romanovisigòtics, aquell edifici trontolla. Aquests historiadors ens asseguren que les Balears foren englobades en la *Tarraconense*, en una data anterior a la creació de la província *Baleàrica*. Un primer text el

26. Veg. AMENGUAL I BATLE, 1992, *Orígens del cristianisme...*, I, p. 416-418. Amb tot, encara ZUCCA, R., 1998, *Insulae Baliares*, p. 138-139, entre altres passatges, manté aquesta adscripció, tot seguint l'argumentació tradicional; però, a la p. 145, precisa que Plini es va decantar del criteri de l'ordre alfabètic de les *formulae provinciae*, per subjectar-se a la seqüència del fus horari, pres en sentit invers, de ponent a llevant.

27. VENY, C., 1965: *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación aràbica*, Ap I,3; I,2; I,8, p. 239, 242 i 245, respectivament, Roma, citades a *Orígens del cristianisme...*, I, p. 415-416, on trobareu altra bibliografia. De manera indirecta dona suport a aquesta interpretació ZUCCA, R., 1998: *Insulae Baliares*, p. 148, 152 (M. C. Frugi), tot i que manté la tesi contrària, com hem recollit, car les dades epigràfiques que addueix vinculen els personatges balears a Tarragona i a Cartagena.

28. ZUCCA, 1998: *Insulae Baliares*, p. 111. La Cartaginesa s'hauria creat en temps de Dioclecià.

llegim en una obra del segle IV, de contingut jurídic, com és el *Liber Generationis Hippolyti*: «Insulae que pertinent ad Hispaniam Tarraconensem tres sunt: [...] Ebuso, Palma, Pollentia [...]». Per discutit que sigui el text,²⁹ no li podem negar antiguitat. Omet altres testimonis secundaris per a recórrer a una persona ben lligada a *Cartago Nova*, com és ara sant Isidor de Sevilla, el qual a la *Historia Wandalorum*, 73, ens diu clarament que les Balears pertangueren a la província tarraconense: «Gundericus [...] Balearicas Tarraconensis prouinciae insulas depraedatur».³⁰ Cal observar que sembla que el polígraf hispanoromà desconegué la creació de la sisena província de la *Hispania*, la *Balearica*. Possiblement amb aquest oblit no tenim més que una altra mostra del poc relleu que degué tenir.

Per això, possiblement valgui aplicar el criteri hermenèutic d'anar d'allò que és clar vers el que és obscur. Així, davant textos discutits, reconeixem més força a la major claredat de les dades arqueològiques, que ens vénen des de l'epigrafia i, sobretot, crec que cal atendre als testimonis literaris tardans i clars, suara adduïts.

Per tant, de la mateixa manera que crec que hi ha prou raons per a descartar la formació d'una província eclesiàstica balear, també diria que fins ara no hi ha prou fonament per a assignar les Balears a una altra unitat exterior, com seria la Cartaginesa. Una estructura semblant de l'administració eclesiàstica no va arribar a temps a les Balears perquè hi quallàs. I bona part d'aquest retard és degut a la ja susdita escassetat demogràfica de les poblacions existents a les Illes Balears.

Aquest panorama balear és el que em sembla que es correspon amb les dades dels textos literaris i epigràfics dels quals disposam. Solament podem fer història a partir del bagatge informatiu del qual disposam. Si els nostres resultats es corresponen amb la mommseniana pretensió de descriure allò que pròpiament va esdevenir, és una qüestió que em defuig, perquè, en aquest cas, no cau sota l'observació de l'historiador.

29. AMENGUAL I BATLE, 1992: *Orígens del cristianisme...*, I, p. 419-420.

30. He retornat sobre tota la qüestió l'any 2001 a *Consentius/Severus de Menorca*, p. 694-697. Tanmateix ZUCCA, 1998: *Insulae Baliares*, p. 138-141, sembla que no coneix aquests textos, la qual cosa explica que encara mantingui l'adscripció de les Balears al *conuentus carthaginiensis*, segons hem dit més amunt.